

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Права і свободи людини і громадянина, навіть ті, що є природними і закріплені у конституції, не є безмежними. Реалізація прав завжди тісно переплітається з відповідальністю людини. З огляду на це на практиці окремі права і свободи змушено обмежуються, що передусім пов'язано

---

¹ Кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права України НЮУ імені Ярослава Мудрого,

встановленими правом, принципами гуманності, солідарності, моральності мірою і межами свободи, що знайшло своє відображення у ст. 29 Загальної декларації прав людини: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги до прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» (п. 2). Щоправда, підстави правових обмежень прав і свобод людини і громадянина наводяться і в інших міжнародно-правових документах. Так, згідно з рішенням Європейського суду з прав людини від 20 травня 1999 р. (справа Реквені проти Угорщини) обмеження прав і свобод людини і громадянина визнаються допустимими, якщо це відповідає чинному законодавству і правилу «збереження основного змісту прав і свобод».

Спираючись на те, обмеження прав і свобод людини і громадянина часто стають предметом дослідження. Так, представники конституційно-правової науки, детально досліджуючи це питання, пропонують *класифікувати* їх за різними критеріями. Зокрема, за *обсягом* поділяють на: 1) *загальні*, які можуть стосуватися усіх прав і свобод (наприклад, із ст. 23 Конституції України впливає таке загальне обмеження, як вимога про непорушення прав і свобод інших людей); 2) *спеціальні*, тобто ті, які використовуються щодо деяких прав і свобод (обмеження, які встановлюються в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також в інтересах національної безпеки, та деякі інші); 3) *окремі*, стосовно певних прав і свобод (наприклад, наявність судимості можна вважати обмеження права бути обраним народним депутатом)[1].

Проте в літературі пропонують й інші класифікації. Наприклад, за онтологічною сутністю явища, яке є фактором обмеження, – на природні (здоров'я населення) і соціальні, останні, у свою чергу, поділяються на власне соціальні (громадський порядок, економічний добробут) і соціальні у широкому розумінні (національна безпека, територіальна цілісність, суверенітет держави, моральність населення) [1]. Слід додати, що можуть обмежуватися обсяг і зміст прав і свобод людини і громадянина.

В Україні при вирішенні питання можливості обмеження основних прав і свобод людини спираються передусім на принцип неприпустимості свавільного обмеження прав і свобод. Згідно з Основним Законом

України (ч. 1 ст. 64) конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених безпосередньо Конституцією. У свою чергу, відповідно до юридичної позиції Конституційного Суду України поняття «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» у контексті ч. 1 ст. 64 Конституції слід розуміти як не передбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод, або встановлення додаткових норм, якими нівелюються ці права і свободи. Тому необхідно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої суті прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів (прийомів), визнаючи таку практику допустимою [2].

Наведене конституційне положення варто розглядати у взаємозв'язку з приписами ч. 3 ст. 22 Конституції, в якій йдеться про те, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод. Так, Конституційний Суд України у Рішенні від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками) підкреслив, що звуження змісту й обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні визначальними поняття «зміст прав людини» є умови і засоби, за яких у людини з'являються можливості задовольнити потреби, зокрема, що забезпечують її існування та розвиток. У цьому контексті мусимо додати, що обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які втілені у відповідні права, що не є однорідними і загальними. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена.

Крім того, підтвердженням неприпустимості свавільного обмеження прав і свобод є конституційні гарантії, закріплені у ч. 3 ст. 57: «Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними». Васпекті окресленої проблеми важливого значення набуває п. 1 ст. 92, у якому зафіксовано, що права і свободи людини й громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки визначаються виключно законами України, а також те, що внаслідок невиконання, які передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, або які спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення терито-

ріальної цілісності України, до Конституції нашої держави не можливо (ч. 1 ст.157).

Для повноти розгляду питання зупинимося ще на одному моменті. Уже згадувані нами положення ч. 1 ст. 64 Конституція України, на перший погляд, є категоричним імперативом. Однак Основному Законі передбачена значна кількість випадків, коли обмеження вказаних прав і свобод людини є допустимим. Зокрема, це можливо з метою запобігання злочину чи його припинення (ст.29), а також розголошенню конфіденційної інформації (ст. 32), врятування життя людей і майна, переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (ст.30), з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи (ст.31), забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, економічного добробуту (ст.34), охорони здоров'я і моральності населення, захисту репутації або прав і свобод інших людей (ст.35) та в деяких інших випадках.

Незважаючи на те,що саме положення ч.2 ст.64 Конституції є конституційними засадами інституту обмеження прав і свобод, оскільки (на чому вже наголошувалося) з їх змісту випливає, що окрім обмеження прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку їх дії можливі в умовах воєнного або надзвичайного стану, не підлягають обмеженню права і свободи, передбачені ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України.

Розглянемо деякі приклади. Згідно зі ст. 55 Конституції кожній людині гарантоване право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а тому суд не повинен відмовляти особі в прийнятті чи розгляді скарги з підстав, передбачених законом, який це право обмежує (постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. №9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»). Наведена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у разі відсутності в законі спеціального положення про судовий захист, а відмова суду прийняти позовні чи інші заяви чи скарги, оформлені відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке за ст.64 Конституції України не може бути обмежене [3].

Разом із правом на звернення до суду ще однією зважливих гарантій неприпустимості свавільного обмеження прав і свобод виступає право на правову допомогу, яке відповідно до приписів ст. 64 Конституції

України у жодному випадку не може бути обмежене. Крім того, положення «кожен має право на правову допомогу» (ч. 1 ст. 59 Основного Закону України) є нормою прямої дії (ч. 3 ст. 8), і навіть за умови того, що це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації (рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 у справі про право на правову допомогу).

До сказаного додамо, що не лише Конституція України врегульовує це питання. Законодавчою базою виступає також низка важливих законів: «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру» та ін. У цих нормативно-правових актах наведено вичерпний перелік конкретних обмежень прав і свобод на період введення надзвичайного чи воєнного стану. Так, відповідно до їх приписів такими є: особливий режим в'їзду і виїзду; обмеження свободи пересування по території, де запроваджено надзвичайний стан; обмеження руху транспортних засобів і їх огляд; заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких устанавлюється судом; заборона страйків. У найбільш небезпечних ситуаціях, наприклад, у зв'язку з надзвичайними ситуаціями технічного чи природного характеру, можуть здійснюватися тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання; тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації тощо. В окремих випадках, зокрема, при масових порушеннях громадського порядку, виникненні міжнародних і міжнаціональних конфліктів, спробах захвату державної влади чи зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, можуть запроваджуватися комендантська година, обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, спиртних напоїв тощо.

Разом із тим згідно зі ст. 19 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» і ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України.

У цьому контексті слід також звернути увагу на юридичну позицію Конституційного Суду України, висловлену в Рішенні від 29 червня

2010 р. № 17-рп/2010 р., що обмеження основних прав людини і громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями, тобто обмеження будь-якого права має спиратися на критерії, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачити юридичні наслідки своєї поведінки.

Виходячи з принципу верховенства права обмеження прав людини мають бути обґрунтованими, виключно на правових засадах із додержанням принципу пропорційності, та переслідувати легітимну мету. Так, Конституційний Суд України у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу підкреслив, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (Рішення КСУ від 1 червня 2016 р. № 2-рп.) [4, с. 183]. Таким чином, у своєму Рішенні Конституційний Суд сформулював критерії пропорційності обмеження прав людини, які забезпечують обґрунтований і легітимний характер їх обмеження.

Література:

1. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посібник. Київ: Атіка, 2004. С. 90.
2. Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 р. № 2-рп (справа про утворення політичних партій в Україні) // Офіційний вісник України. 2007. № 54. Ст. 2183. С. 90.
3. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. № 9-зп у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води // Офіційний вісник України. 1998. № 1. С. 169.
4. Конституційне право України: посіб. для підгот. до іспитів / Ю. Г. Барабаш, Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин та ін. Х., Право. 2018. 390 с.